

İslam Borçlar Hukukunda Beklenmeyen Hal

Unexpected Situation in Islamic Law of Obligations

Ahmet Akman

Doç. Dr., Necmettin Erbakan
Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam
Hukuku Anabilim Dalı, Konya, Türkiye,
aakman@erbakan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 24.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online:
17.07.2024

Öz: Sözleşmeler tarafların karşılıklı irade beyanları ile bağlayıcılık vasfı kazanarak kurulur. Meydana gelen akdî bağ ancak karşılıklı rıza ile sonlandırılabilir. Ancak bunun dışında taraflar arasındaki sözleşmeye bazı dış etkenler de olumsuz etki edebilmektedir. Bazı olağanüstü durumların sebep olduğu dış etkenler sözleşmeye devamı imkânsız kılacak derecede ağır olabilir. Sözleşmeye devamı imkânsız hale getiren bu durumlarda artık taraflar edimlerinin ifasına devam edemezler. Bu durum tarafların sorumluluklarını da sona erdirir. Ancak meydana gelen dış etkenler bu denli ağır olmaz ve de tarafların sözleşmeye devamlarını imkânsız hale getirmeyecek olursa, taraflar arasındaki akdî ilişkinin yeni şartlara uyarlanması mümkün olur. Her birinin hukuki sonuçları farklı olmak üzere ilkinde mücbir sebep, makalemizde ağırlıklı ele aldığımız diğerine de beklenmeyen hal adı verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sözleşme, Borç, Mücbir Sebep, Beklenmeyen Hal

Abstract: Contracts are established by mutual declaration of intent of the parties and become binding. Apart from mutual consent, some external factors can also have a negative impact on the contract between the parties. These extraordinary circumstances may be severe enough to make it impossible to continue the contract. In these cases, which make it impossible to continue the contract, the parties can no longer continue the performance of their obligations. This situation also ends the responsibilities of the parties. However, if the external factors are not so severe and do not make it impossible for the parties to continue the contract, it is possible to adapt the contractual relationship between the parties to the new conditions. The first one is called force majeure, and the other one, which we mainly discuss in our article, is called unexpected situation, provided that the legal consequences of each are different.

Keywords: Islamic Law, Contract, Debt, Force Majeure, Unexpected Situation

Extended Abstract

Contracts concluded between the parties should be terminated by the mutual will of the parties. Because the main thing is that the contracts are terminated by normal performance. The principle of 'the contract is the law of the parties' as well as the principle of loyalty to the agreement in respect of private law contracts is generally adopted by legal systems, including Islamic law. However, some external factors also affect the future of the contract. Some of them are strong enough to prevent the continuation of the contract. However, some of them do not prevent the continuation of the contract, but enable it to be adapted to the new situation. Among the external factors that prevent the continuation of the contract is the impossibility of performance, which prevents the continuation of the contract between the parties. Depending on the stage at which performance becomes impossible, there may be initial or subsequent impossibility. For the party who is not at fault, the initial and subsequent impossibility of the obligation release him from liability. However, in both cases, liability may arise if there is fault. Such situations that prevent the performance of the obligation are called 'performance restraints'. Some of the performance restraints may arise from extraordinary circumstances such as 'force majeure' and 'unexpected

circumstances'. The important factor in whether or not the performance restraints cause liability is the existence of the causal link between fault and damage, which is one of the most fundamental determinants of contractual liability. Extraordinary circumstances are among the most important issues that eliminate this link. Continuation of the contractual relationship despite the extraordinary situation may cause unforeseen damages to one or both of the parties. However, such extraordinary circumstances should not be caused by the parties. If one or both of the parties have caused this situation with their own acts, omissions and defects, the claim for damages will not be heard, and if the conditions are right, the party that caused it may even be liable for compensation. At this point, it should be noted that there are some differences between force majeure and unexpected circumstances. In force majeure, both avoidance and prevention are impossible. On the other hand, in an unexpected situation, damage occurs due to a situation that can be avoided but cannot be prevented. In the event of an unforeseen circumstance, there is a need for an adaptation that takes into account the changing conditions, while in force majeure, the contract must be terminated due to the fact that the conditions for continuation no longer exist. Although the causal link is always severed in force majeure, there may be cases where the causal link is not severed in unexpected circumstances. In this last case, compensation for the damage may be required. In the theory of unexpected situation, when conditions require a significant change compared to the time when the contract was made, the basis is to ensure that the parties continue the contract by adapting the contract to the new changing conditions. When this is not possible, it is accepted that the contract will be terminated. This idea is based on protecting the balance between the mutual debt in the contract and preventing unjust enrichment of one party.

The basic evaluations described above are also generally valid in Islamic law. In Islamic law, unilateral termination of a bilateral, valid and binding contract without a justified reason is not considered. Although this is the basic principle, it is necessary to prevent the deterioration of the contractual balance to the extent possible by compensating some damages arising from extraordinary reasons that disrupt the mutual balance of interests of the parties in the contract and cannot be attributed to the parties. In Islamic law, in addition to the basic principle of 'injury is removed', the principles of 'necessity renders prohibited things permissible' and 'latitude should be afforded in the case of difficulty' form the basis of this idea. In terms of the opinions and jurisprudence that constitute the basis for the theory of unexpected events, two basic understandings should be underlined. The first one, which is accepted in the Hanafi sect, is that some unusual disabilities that prevent the continuation of the lease agreements cause termination. Since the subject of lease contracts is future interest, even if there are unexpected situations that are not due to the fault of the parties, the idea of preventing damage is prioritized and brings the termination of the contract to the fore. The other is the view on fruits and vegetables, which is mostly accepted by the Maliki and Hanbali sects. After the contract for the production and sale of these goods is made, the damages that may occur due to extraordinary circumstances on the product that has not yet been harvested are called "jāiha". It was discussed who bear the damage that would occur. It has been accepted that the buyer should cover the damage occurring at a reasonable rate, and the seller should cover the damage above this rate, and the contractual balance has been tried to be established in this way. Based on these views, it can be said that the fulfillment of contracts is the basic principle of Islamic law. But inspired by the main principle that "the damage is eliminated", to restore the disturbed balance between the parties, solutions in line with justice and equity are brought about by including termination or adaptation opportunities at the discretion of the judge within the legal order.

Giriş

Tarafların hür iradeleriyle kurdukları sözleşmeleri ifa etmeleri de kendilerine yüklenilen bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun yerine getirilmediği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu taraflara yüklenebilecek bir kusurdan kaynaklanmadığında sorumluluk tamamen veya kısmen farklılaşır yahut ortadan kalkar. Taraflara yüklenebilecek kusuru bertaraf eden bazı dışsal sebepler

ortaya çıkabilmektedir. Özellikle iki tarafa da borç yükleyen sözleşmelerde, kuruluştaki şartlar ifa döneminde öngörülemez şekilde değişmiş olabilir. Meydana gelen beklenmedik hallerin bazıları ise, alınacak ilave tedbirlerle sözleşmenin yeni şartlara uyarlanarak ifasına engel olmayabilir.

İfa borçlu taraf için doğal olarak zahmet ve zorluk gerektirse de ahde vefa (Pacta Sunt Servanda) prensibine dayalı olarak sözleşmelerin yerine getirilmesi sözleşmeler hukukunun Türk Borçlar Hukukunda da kabul edilen Roma Hukukundan bu yana en temel niteliğidir.¹ Aynı yaklaşımın İslam Hukukunda da mevcut olduğu yönünde değerlendirmeye imkân veren ve akitlerin ifasına vurgu yapan ayetlerin² yanında, Hz. Peygamber'in (s.a.) "Haramı helâl, helâli haram kılmadıkça Müslümanlar aralarındaki şartlara uymak zorundadır." hadisinde de bu hususun altı çizilmektedir.³ Bu naslarda söz ve akitleri yerine getirmenin gerekliliği ortaya konulmuştur. Özel hukuka dair sözleşmelere riayet etme konusunda 'akit tarafların kanunudur' ilkesi hukuk sistemleri tarafından umumiyetle benimsenmiştir. Bu kaide mucibince taraflar hukuki bir gerekçe olmadan veya karşılıklı rızaları dışında sözleşme hükümlerine uymak zorunda olup, onu tek yanlı tadil edemezler.⁴ Borcun ifa dışında sona ermesini sağlayan başka sebepler de bulunmaktadır. Bunlardan ifanın imkânsız hale gelmesi de bu sebepler arasında sayılabilir. İfanın imkânsız hâle geldiği safhaya göre farklı sonuçları olmak üzere, başlangıçta veya sonraki imkânsızlık söz konusu olabilir. Baştaki imkânsızlık kendisine kusur izafe edilemeyen ve mütemerrit olmayan borçluyu sorumluluktan kurtarmaktadır.⁵ Beklenmeyen hallerin de dahil olduğu ifa engelleri ve sorumluluğun unsurlarından olan illiyet bağı ve onun kesilmesi ele aldığımız konunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Konu özellikle ilk bölümde Türk Borçlar Hukuku açısından ele alınacak ve ikinci bölümde elverdiği ölçüde İslam hukuku ile bir mukayese çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda beklenmeyen halin özel hukuk boyutuna yer verilerek, imkânsızlık ve ilişkili diğer kavramlardan da konuyu anlaşılması boyutunda istifade edilmiştir.

I. İfa Engelleri ve Beklenmeyen Hal İlişkisi

Bir sözleşmenin normal ve tabii yolla sona ermesi onun ifası suretiyle olur. Ancak ifa sürecinde çeşitli engeller meydana gelebilir. Borçlu bu nedenle borcunu yerinde ve zamanında yahut sözleşmeye uygun olarak yerine getiremez. Bu sonucun kendisinden kaynaklandığı durumlara ifa engelleri adı verilir. İfa engellerinin bir kısmı mücbir sebep ve beklenmeyen hal gibi olağanüstü durumlardan doğabilir. Genel olarak bakıldığında gereği gibi ifa edilmeme (ayıplı ifa), temerrüt ve imkânsızlık gibi kavramlar da ifa engelleri olarak değerlendirilebilir. Borcun hiç yahut gereği gibi veya geç ifa edilmesi de söz konusu olabilir. Borç ilişkisinin ifa ile sona ermesine ve beklenen amaca ulaşılmasına mâni olan tüm olgular bu kapsama dahil edilir.⁶ Ayrıca baştaki ve sonraki çeşitli imkânsızlık halleri ile başlangıçtaki imkânsızlığı bilen veya bilmesi gereken tarafın sorumlu olduğu sözleşme öncesi kusur (Culpa in Contrahendo) durumlarını da bu kapsamda zikretmek gerekir. Gereği gibi ifa edilmemeye edim alacaklısının elinden edim konusunun alınması (zapt) da dahil edilmelidir. Bu sebeple ifa engellerinin merkezinde daha ziyade imkânsızlık olgusunun yer aldığı düşünülmektedir.⁷

İfa engeli temerrüt ve imkânsızlıkta olduğu gibi sürekli veya geçici olabilir yahut hasar temelli bir bakış açısıyla taraflardan herhangi birinin etki alanında olmuş olabilir. Ayrıca sözleşme kurulmadan önce veya sonra, herkes bakımından (objektif) veya sadece borçlu bakımından (subjektif) geçerli ifa engelleri

¹ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2022), 376.

² el-İsra, 17/34; el-Maide, 5/1.

³ Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sunen*, thk. Beşşar 'Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), Ahkâm, 17.

⁴ Feyzioğlu Feyzi Necmettin, *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977), 2/478; Abdürrezzak es-Senhuri, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslamî* (Lübnan: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1953), 6/14; Vehbe ez-Zuhaylî, *Nazariyyetu'z-zarûra* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405), 317.

⁵ TBK, md. 136, 137.

⁶ Rona Serozan, *İfa, İfa Engelleri, Haksız Zenginleşme* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2016), 130.

⁷ Ayşe Havutçu, "İfa Engelleri ve İfa Engellerine Bağlı Hukuki Sonuçlar", *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Hükümlerinin Değerlendirilmesi Sempozyumu*, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012), 309, 325.

de ortaya çıkabilir.⁸ Her bir alternatifin olağanüstü ve beklenmeyen hallerle çeşitli yönlerden ilişkisi söz konusudur. Umumi manada beklenmeyen halin ortaya çıkışı itibariyle temel belirleyici olarak hasarın kimde olduğu önem taşır. Diğer taraftan sonraki imkânsızlık hallerinde görülen kusursuzluk vasfı taraflar arasındaki borç ilişkisini tamamen veya kısmen sona erdirir.⁹ Esasen İslam hukukunda daha sonra temas edeceğimiz özrün (hukuki mazeret) kira kapsamındaki sözleşmeler üzerindeki etkisi ve meyve ve sebzelerin hasat öncesi yerinde satışına yönelik sonradan karşılaşılabilecek kusursuz imkânsızlık ve beklenmedik haller, ifa imkânsızlıklarının türlerinden olarak sözleşmenin geleceğine etki etmektedir. Beklenmeyen halin türüne bağlı olarak illiyet rabitası üzerinde farklı etkisi söz konusu olabilmektedir.

A. İlliyet bağının kesilmesi

İfanın sözleşmenin en temel ve tabii sonuçlarından birisi olması, hâliyle ifa edilmemeye bir hukuki yaptırımı zorunlu kılar. Bu kapsamda tazmin sorumluluğunun gerçekleşebilmesi için akdî sorumluluğun en temel belirleyicilerinden birisi olan kusur ile zarar arasındaki illiyet bağının varlığı aranır. Olağanüstü durumlar bu bağı ortadan kaldıran hususlardan birisidir. Olağanüstü hale rağmen başlangıçtaki akdî ilişkiye aynen devam edildiği takdirde ön görülmeyen olağan dışı bir zarara maruz kalınacaktır. Bu zarara engel olmak için olağanüstü halin ağırlığına uygun olarak uyarılma veya fesih gündeme gelebilecektir. Bunlardan uyarılma için beklenmeyen hal, fesih için mücbir sebebin varlığı aranır.¹⁰ Ortaya çıkan bu tür olağan dışı durumların öncelikle taraflardan birine isnat edilmemesi de gerekir. Öyle ki taraflardan biri veya ikisi bu duruma kendi fiil, ihmal ve kusurları ile sebep olmuş olabilirler. Örneğin beklenmedik hal, zarar gören tarafın kusurlu hareketlerinden kaynaklanmış ise, zarar iddiası dinlenmeyeceği gibi, şartlar gerçekleşmişse kendisi tazminat yükümlüsü dahi olabilir.¹¹

Beklenmeyen halde kaçınılması imkânsız değil ancak engel olunamayan bir durum sebebiyle zarar doğmaktadır. Mücbir sebepte ise, kaçınılması ve de engel olunması konusunda imkânsızlık vardır. Her ikisinde de zarardan sorumluluk bertaraf olmakla beraber, beklenmedik halde değişen şartları gözetilen bir uyarılma ihtiyacı söz konusu olmakta, mücbir sebepte ise, devam koşullarının artık bulunmaması sebebiyle sözleşmenin de sona ermesi lüzumu ortaya çıkmaktadır. Mücbir sebepte illiyet bağı her zaman kesildiği halde, beklenmeyen halin illiyet bağını kesmediği durumlar olabilir. Bu son durumda zararın tazmini gerekebilecektir.¹²

B. İmkânsızlık, aşırı ifa güçlüğü ve beklenmeyen hal

Türk Borçlar Kanunu konusu itibariyle imkânsız olan sözleşmeleri kesin olarak hükümsüz kabul ederek, bunu baştaki imkânsızlık olarak kabul etmiştir.¹³ Sonraki imkânsızlık ise kusurlu yahut kusursuz olabilir. Sonraki kusurlu imkânsızlık, TBK 112 vd. maddelerde düzenleme konusu yapıldığı şekliyle borca aykırılıktan dolayı tazminat sorumluluğunu doğurur.¹⁴ Sonraki kusursuz imkânsızlık halleri ise,

⁸ Feyzi Necmettin, *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler*, 2/137; Feyzioğlu Feyzi Necmettin, *Borçlar Hukuku Hususi Kısım Akdın Muhtelif Nevileri* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970), 1/148.

⁹ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 103.

¹⁰ Senhuri, *Mesâdiru'l-hak*, 4/14.

¹¹ Abdürrezzak es-Senhuri, *el-Vasît fi Şerhi'l-Kânûni'l-Medenî el-Cedîd* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 1/673; Haluk Burcuoğlu, *Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarılma* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 56; Abdüsselâm et-Termânîni, *Nazarîyyetü'z-zurûfi't-târî'e* (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1971), 44; Mustafa Ünal, *İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 154; Abdul Basir Bin Mohamed, "İslam Haksız Fiil Hukukunda Kusursuz Sorumluluk", çev. Emrah Gökmen, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2021), 616.

¹² Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-ʿEimme es-Seraḥsî, *el-Mebsût*, thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 15/80,81; 16/10; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388), 5/402; Ebû Muhammed Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecme'u'd-Damânât* (Kahire: Darü's-Selam, ts.), 1/78; Şefik Şehhâte, *en-Nazarîyyetü'l-âmmeh li'l-İltizâmât fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye* (Mısır: İtimat Matbbası, ty.), 177; Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1598; Haluk Tandoğan, *Türk Mesuliyet Hukuku* (Ankara: Ajans Türk, 1961), 328, 463 vd.

¹³ TBK, md. 27/1.

¹⁴ Mehmet Altunkaya, *Edimin Başlangıçtaki İmkânsızlığı* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2005), 146.

TBK md. 136 ve 137'de tam ve kısmi olmak üzere düzenlenmiştir. Nihayet önceki Borçlar Kanunu'nda yer almayan, ancak öğretiden tarafından dürüstlük kuralları¹⁵ ve esaslı hata¹⁶ kapsamında ele alınan beklenmeyen hale benzer mahiyetteki genel düzenleme aşırı ifa güçlüğü olarak TBK md. 138'de yerini almıştır. Ayrıca tarımsal işletmelerde ortaya çıkan olağanüstü durumlarda kira bedelinden indirim TBK md. 363'te ve yine kira sözleşmelerinde olağanüstü fesih hakkını düzenleyen kira ilişkisinin devamını çekilmez hâle getiren önemli sebeplerin varlığı halinde taraflardan her biri için fesih hakkının varlığı TBK md. 331'de düzenlenmiştir. Bunlar dışında eser sözleşmesinde uyarılama özel olarak TBK md. 480 düzenlenmiş ve başlangıçta öngörülemeyecek durumlar karşısında taahhüt eden korunmuştur.

Mücbir sebep ile beklenmedik hal arasındaki fark öncelikle nitelik yönünden değil, sadece nicelik yönünden görülmektedir. Mücbir sebeple beklenmedik hal arasındaki diğer bir fark ise, mücbir sebep, borçlunun işletme ve faaliyetinin dışında gerçekleşen bir olay iken, beklenmedik hal, işletme veya faaliyet içi bir olay da olabilmektedir.¹⁷ İmkânsızlık ve beklenmeyen hale sebep olan durumlar bu noktada önem taşımaktadır. Edimin ifasının mücbir sebeple imkânsız hale gelmesi ile artık sözleşmeye devama güç yetirilememektedir. Bu şekildeki olağanüstü halin beklenmedik olaydan farklı sonuçları söz konusu olacaktır. Hukuki bakımdan 'olağanüstü olay' kavramı, mücbir sebep, beklenmeyen hal ve TBK md. 138 kapsamında olağanüstü durum değişikliğine yol açan aşırı ifa güçlüğüne neden olan olayların hepsini kapsayan bir üst kavramdır. Aşırı ifa güçlüğüne yol açan beklenmedik haller, deprem, grev, lokavt, savaş, sel baskını gibi olağanüstü mahiyetteki dışsal sebeplerden kaynaklanan, kaçınılması herkes bakımından imkânsız, öngörülemeyen ve önlenemeyen mücbir bir hadiseden farklılaşır. Mücbir sebepte edimin mutlak olarak imkânsızlaşması sebebiyle borcun ifası artık istenememektedir.¹⁸ Bir Yargıtay kararında mücbir sebep, "borcun ifasına engel olan ve herhangi bir kimse tarafından alınacak tedbirlere rağmen önüne geçilmesine imkân olmayan beklenmedik, harici ve borçlunun iradesi dışında meydana gelen bir olay" olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Hukukta mücbir sebep kavramıyla, gerçek ya da tüzel kişilerin kendi çabalarıyla isteseler dahi önüne geçemeyecekleri olağanüstü durumlar anlatılmak istenir. Beklenmedik halde mücbir sebepten farklı olarak sözleşme yürürlükte olup, değişen koşullara uygun hale getirilmesi gerekir. Mücbir sebepte ise geleceğe yönelik bir fesih söz konusu edilecektir.²⁰ Borcun ifasının bu şekilde imkânsızlaşması dışında, ifa borçlu bakımından son derecede ağırlaşmış ve borçludan başlangıçta üzerinde anlaşıldığı şekilde ifa beklenemez hale gelmiş olabilir. Bu, borçlu için beklenmedik, tahmin edilemez yeni bir durumdur. Sözleşmenin ifası borçlunun sözleşmeden beklediği menfaati önemli ölçüde ortadan kaldırmakta ve dürüstlük kuralları ile bağdaşmayacak şekilde ağır bir külfet oluşturmaktadır. Her şeye rağmen borcun ifasını aynen istemek, bu gibi durumlarda adalet ve hakkaniyet ilkeleri ile bağdaşmamakta ve ortaya çıkan durumun ağırlığı ölçüsünde borçlu ediminin yeni şartlara uyumu yahut fesih gündeme gelebilmektedir. Bu nitelikteki hadisenin sözleşmenin kuruluşundan sonra, ancak edimlerin ifasından önce meydana gelmiş olması gerekir. Mücbir sebep indirim sebebi olmayıp, illiyet bağıını ortadan kaldırdığı için sorumluluktan kurtaran bir sebeptir.²¹

Türk Borçlar Hukukunda sözleşmenin yapıldığı esnadaki şartlarına vurgu *clausula rebus sic stantibus* ilkesi ile ifade edilir. Buna göre sözleşmenin geçerliliği kurulduğu andaki şartlara bağlı olmasını gerektirir. Aksi durum sözleşmenin değişen şartlara uyarlanmasını gerektirir. Uyarılama geleceğe ilişkin olup, daha çok uzun süreli sözleşmelerde söz konusu olur.²² Arapça kaynaklarda ise adı geçen kavramlar

¹⁵ eMK md. 2/TMK md. 2.

¹⁶ eBK md. 24/TBK, md. 31.

¹⁷ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 554, 640; Senhürî, *el-Vasît*, 1/878.

¹⁸ M. Kemal Oğuzman - M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 1/405.

¹⁹ Yargıtay, 13. Hukuk Dairesi, E. 2009/8727, K. 2010/101 ve 18.01.2010 tarihli karar- legalbank. e.t. 23.11.2023.

²⁰ Feyzi Necmettin, *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler*, 2/225; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 641.

²¹ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 883; Hasan Erman, *İstisnâ Sözleşmesinde Beklenilmeyen Haller* (Ankara: Fakülteler Matbaası, 1970), 140.

²² Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 554, 555; Senhürî, *el-Vasît*, 1/646.

'züruf/havadisü't-târie' yahut 'özr' şeklinde ifadelendirilmiştir. Ani ortaya çıkan, beklenmeyen olay ve durum anlamlarında kullanılmıştır.²³

Özel hukukta daha çok uygulama alanı bulan beklenmeyen hal teorisi, koşulların, sözleşmenin yapıldığı zamana göre önemli ölçüde değişmesi halinde, zımnen sözleşmeyi değişen yeni şartlara uyarlayarak tarafların sözleşmeye devamını sağlayan ve mümkün olmadığında ise sözleşmenin münfesi olacağını kabul eden bir anlayışı ifade eder.²⁴ Bu durumda sözleşmede karşılıklı bedeller arası dengenin korunması ve bir tarafın sebepsiz zenginleşmesinin önlenmesi bakımından yargının müdahalesi mümkün hale gelecektir. Borçlu olan tarafın mahkemeden bu yönde bir talepte bulunması üzerine, edimler arasındaki dengeyi yeniden sağlama adına hâkimin karşı tarafın edimini yükseltmesi söz konusu olabilecek ya da fesih yolunu tercih edebilecektir. Türk hukukunda Medeni Kanun'un 2. maddesinde yer alan dürüstlük kuralı bu anlayışın ortaya çıkmasında belirleyici olmaktadır. Meydana gelen yeni ve olağan dışı durumlara rağmen borçludan hala ediminin aynen ifasını istemek dürüstlük kuralına aykırıdır.²⁵

Öğretide aşırı ifa güçlüğüne yakın görülen bir kavram da işlem temelinin çökmesidir. Bu kavram sözleşmenin amacına yani edime yöneliktir. İşlem temelinin çökmesi ile akdî ilişki kurulurken öngörülemez ve taraflara sorumluluk atfedilmeyen durumlar yüzünden sözleşme temelinin oluşturulan olgular önemli şekilde değişmektedir. Sözleşme taraflarca başlangıçta bilinen veya bilindiği var sayılan bir çerçeveye dayanır. Sözleşmede yer alan başlangıçtaki koşulların değişmesi ile bu işlem çerçevesi ve temeli çökmektedir. Bu sebeple yeniden başlangıçtaki temel esasa dönecek uyarlamaların yapılması gerekir. İşlem temelinin çökmesi de beklenmeyen halde olduğu gibi öncelikle bir uyarlama talebine konu olacaktır.²⁶ Olağanüstü hallerin sorumluluğa etkisi tarihi süreç içerisinde öncelikle idare ve belli ölçüde uluslararası hukuk alanlarında kendisini göstermiştir. Sonrasında borçlar hukuku alanında akdî ilişkiyi kendisine konu edinmiştir. Özellikle sürekli edimli sözleşmelerde zaman içerisinde tarafların başlangıçtaki durumlarını etkileyen olağanüstü olaylara karşı hukuki bir tedbir olarak gelişmiştir.²⁷ Eski Borçlar Kanunu'nda bulunmayan Aşırı İfa Güçlüğü yeni kanunda düzenlenmiş²⁸ ve beklenmeyen hâl anlayışına yeni bir boyut getirmiştir. Borçlunun sorumlu olmadığı sonraki imkânsızlık halleri²⁹ gerçekte tam veya kısmî olarak borcu sona erdirmekle birlikte, ilkinde uyarlama yahut şartlar gereği feshe gidilebilmektedir.

Türk hukukunda beklenmeyen halin gerçekleşmesi için olayın öngörülemez, olağanüstü ve istisnai olmasının yanı sıra, karşılıklı edimler arasındaki dengenin bozulmuş olmasında tarafların kasıt ve kusurunun olmaması da aranmaktadır. Meydana gelen beklenmedik halin nadiren meydana gelen bir nitelik taşıması beklenir. Bu durumun sözleşmenin yapıldığı esnada bu şekilde olması gerekir. Burada bahsi geçen niteliklerin takdirinde, borçlu yönünden subjektif değil, objektif olarak ortalama normal bir insan esas alınmaktadır. Bu vasıftaki bir olayın kendisinden çok neticeleri itibariyle önceden öngörülemez (emprovizyon) olması anlam ifade eder. Önceden teorik olarak yapılan değerlendirmeler TBK md. 138 sonrası daha somut kriterlerle ifade edilmiştir. Beklenmeyen halin meydana gelmesine

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 2/184; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Darü Sâdır, 1414), 4/545; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelüsî İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid ve nihayetu'l-muktesid* (Kâhire: Dâru'l-Ḥadîs, 2004), 4/14; Senhuri, *el-Vasît*, 1/646.

²⁴ Başak Baysal, *Sözleşmenin Uyarlanması* (İstanbul: Onikilevha, 4. Bası, 2020), 125; Senhuri, *Mesâdiru'l-hak*, 6/20; Zuhaylî, *Nazariyyetu'z-zarûra*, 319.

²⁵ TMK md. 2 ve TBK md. 480/2; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2022), 672 vd.; Ali Bardakoğlu, "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi", *EÜHFD* 3/2 (1985), 71.

²⁶ Hamdi Tamer İnal, *Borca Aykırılık Dönme ve Fesih* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014), 448; Latif Tile, *Uyarlama Sebebi Olarak Aşırı İfa Güçlüğü* (Ankara: Yetkin, 2021), 65.

²⁷ Muhammed Reşid Kabbânî, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târie' fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-vadî", *Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî* 2/2 (ts.), 135.

²⁸ TBK, md. 138.

²⁹ TBK, md. 136, 137.

rağmen başlangıçtaki sözleşmeye uygun olarak ifaya devam edilmesinin dürüstlük kuralına aykırı olması için oluşan olağanüstü durumun borçlunun etki alanında doğmamış olması da önem arz eder. Somut bir sözleşme türü üzerinde her iki dönemdeki Borçlar Kanunu'nda beklenmeyen hal düzenleme konusu yapılmıştır.³⁰ İstisna (eser) sözleşmesi kapsamında iş sahibinin edimi götürü bedel olduğunda, başlangıçta öngörülemeyen durumlar fesih veya uyarılma talebine konu olabilecektir. Eser sözleşmeleri bakımından bu madde ile TBK 138. madde arasında özel/genel hüküm ilişkisi söz konusudur. Bu hükümlerden yola çıkarak Medeni Hukuktaki dürüstlük ve Borçlar Hukukundaki esaslı hata çerçevesi de konuya diğer sözleşmeler bakımından teorik alt yapı oluşturmuştur.³¹ Aynı etki kiralık tarımsal işletmelere de yansımış ve olağanüstü durumlarda kira bedelinden indirim başlıklı TBK md. 363'te "Tarımsal bir taşınmazın her zamanki verimi, olağanüstü felaket veya doğal olaylar yüzünden önemli ölçüde azalırsa kiracı, kira bedelinden orantılı bir miktarın indirilmesini isteyebilir." düzenlemesi getirilmiştir. İslam hukukunda da kira kapsamındaki sözleşmelerden yukarıdaki ile benzer bir müessese olarak 'müzara'a' sözleşmesinde, temas edileceği üzere beklenmeyen hâlin etkisi söz konusudur.

II. İslam Hukukunda Beklenmeyen Haller

İslam hukukunda umumi prensip; sıhhat, nefaz (yürürlük) ve lüzum (bağlayıcılık) şartlarını taşıyan sözleşmelerin tarafların tek taraflı iradesi ile feshedilemeyeceği, ancak muhayyerlik, ikrah ve fesat hallerinde tek taraflı, ikâle ile de iki taraflı olarak sözleşmenin feshedilebileceği kabul edilir.³² İslam hukukunda var olan özür, zaruret, ikrah ve acz gibi birtakım kavramlar, taraflardan biri aleyhine oluşan haksız zararı giderme konusunda hukuki bir çerçeve oluşturmaktadır. Ortada mutadın üstünde bir zarar söz konusu olup, bu zarar sözleşmenin yapıldığı esnada öngörülemeyen, icâre (kira) sözleşmesi örneğinde olduğu gibi vade ve zamana yayılan mahiyetteki sözleşmelerde, beklenen yararı açık olarak ihlal eden ve borçlunun edimini ifa etmesi durumunda onu ağır bir yük altına sokan nitelikte olmaktadır. Bunu teamülde alışılmış olan zararların üstünde aşırı bir yük olarak anlamak gerekir.³³ Beklenmeyen hal olarak kabul edilebilecek bu aşırı ifa güçlüğü teorik olarak geniş çerçevede zaruret ilkesi içerisinde kendisine yer bulur.³⁴ Esasen *zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar*,³⁵ *meşakkat teysiri celbeder*³⁶ ve *bir iş zîk oldukta müttesi olur*³⁷ külli kaideleri de bu kapsamda uygulama imkânı bulur. Nihayetinde karşılaşılan olağan kabul edilemeyecek durumların sebep olduğu ağır olumsuz şartları göz önünde bulundurarak güçlüğü gidermek ve ilave külfetlerin doğmasına engel olmak maksadıyla *zarar giderilir*³⁸ temel kaidesi de gözetilmiş olur.

İslam hukukunda temel anlayış olarak akitlerin kuruluş ve devamında tarafların rızası esas alınarak, rızayı aşan ve karşı tarafa da ciddi bir fayda sağlamayan tek taraflı zararları mümkün olduğu ölçüde önleme düşüncesi yer alır. Sözleşmelerin bağlayıcı olmadığı durumlara bakışta adalet ve hakkaniyet arayışı genel anlamda göze çarpar. Bu durum mahiyeti itibariyle bağlayıcı (lâzım) olmayan sözleşmelerin kendi özelliklerinden veya muhayyerliklerin sağladığı fesih hakkının altındaki haklı bir nedenden kaynaklanır. Bağlayıcı olmayan sözleşmelerde taraflardan birinin karşılaşacağı muhtemel zorluklar kendisine verilen fesih yetkisi ile çözüme kavuşturabilmektedir. Ancak bunlar dışında sözleşmelerde bağlayıcılık esas olup, taraflar tek yanlı iradeleriyle sözleşmeyi bozamazlar. *İkâle* gibi iki tarafın da ortak iradesi yahut haklı bir fesih nedeninin bulunması gerekir. Bütün bunlara rağmen

³⁰ Krş. eBK md. 365, TBK md. 480.

³¹ Mustafa Dural, *Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkânsızlık* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976), 65, 71 Bkz. TMK md. 2, 3; TBK md. 30.

³² Subhi Mahmasani, *en-Nazariyyetu'l-âmme li'l-mûcebât ve'l-ukûd fi's-şeriatil-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm-i li'l-Melâyîn, 1983), 2/452,453, 488.

³³ Kabbânî, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e", 151.

³⁴ Termânîni, *Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e*, 35, 36.

³⁵ Mecelle, md. 21.

³⁶ Mecelle, md. 17.

³⁷ Mecelle, md. 18.

³⁸ Mecelle, md. 20.

tarafların iradeleri dışında gerçekleşen bazı olayların sözleşmeye olumsuz tesir etmesi de mümkündür. Bu durum gerçekleştiğinde başlangıçtaki şartlar önemli ölçüde değişmiş ve tarafların edimleri arasında önemli bir dengesizlik oluşmuştur. Paranın enflasyon sebebi ile değer kaybının telafisi de aynı gerekçelerle savunulması mümkündür. Tarafların zedelenen rızaları, başlangıç değerinin objektif ölçütlerle yeniden sağlanmaya çalışılması ile yeni bir mutabakat zemini oluşturabilecektir.³⁹ Sonradan oluşan ağır şartlar sebebiyle sözleşmenin başlangıçtaki şekliyle ifası oldukça zorlaşmıştır. Sözleşmelerin bağlayıcılığının ve ahde vefanın adaletle hizmet etmediği bu gibi durumlarda adalet prensibi öncelenerek, oluşacak ihtilafın çeşitli araçlarla çözülmesi gerekecektir.⁴⁰

A. Beklenmeyen halin oluşma şartları ve etkileri

Beklenmeyen hal kapsamında kabul edilebilecek sebepler bir mazeret (özür) olarak kuruluştan sonra ve ancak akdin ifasına henüz başlamadan veya devam eden ifa süresince meydana gelmelidir. Hanefilerde beklenmeyen halin söz konusu edilebilmesi için öncelikle kira kapsamında yer alan ve sonuçları kuruluştan sonraki zaman diliminde meydana gelen veya devam eden mahiyette bir sözleşme olması gerekir. Özür, mücbir sebepten farklı olarak akdi imkânsız hale getirmemekte, ancak devam etmeyi önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Oluşan bu ifa güçlüğü taraflardan en azından biri için ağır sonuçlara yola açacak olması ve oluşacak zararın akdin başlangıcında öngörülemez olması gerekli olmaktadır.⁴¹ Diğer mezheplerden Şafî ve Hanbelilerde bazı farklılıklarla, kiralananın ayıplı çıkması ve yok olması durumlarında da zararı önleyici olarak fesih hakkı tanınmıştır.⁴² Esasen Hanefilerde bu hallerde yine zararı önlemeye dayalı olarak giderilemeyen ve istifadeyi engelleyen ayıp halinde beklenmeyen haldekine benzer şekilde fesih hakkı ortaya çıkmaktadır.⁴³

Beklenmeyen halin etkisi için sözleşmenin belirli bir zaman içerisinde ifa edilebilir olması umumiyetle kabul edilir. Sözleşmenin ifası için belirli bir süre gerekir yahut kira akitlerinde olduğu gibi edim yükümlülüğü yönünden süreklilik arz eder. Satış sözleşmesi gibi sözleşmeler ani edimli olup, borcun ifası bir anda gerçekleşir. Kira, hizmet ve vedia türü sözleşmeler ise, ilkinin aksine sürekli edimli sözleşmeler olarak tanımlanır.⁴⁴ Bunlardan sürekli edimli sözleşmelerden olan kira sözleşmelerinde aşağıdaki örneklerde tasnif edildiği üzere Hanefilerce benimsenen görüş, beklenmeyen halin kiracı, kiralayan ve kiralanan açısından ortaya çıkmasının mümkün olduğudur.⁴⁵

Kiracı bakımından ortaya çıkan haller itibarıyla, kiracının iflası, iş değiştirmesi gibi kendi durumunu etkileyen önemli olayların ortaya çıkması zikredilebilir. Kiracının kendisini ilgilendiren ve sözleşmeye devamını engelleyen önemli durumların oluşması sonrası kiracı sözleşmenin devamı hususunda fesih kararı verebilmektedir. Bu hallerde umumiyetle sözleşme ile güdülen amaç ortadan kalkmaktadır. Örneğin düğün için açığı tutan kimse bakımından düğünün iptal edilmesi ile bu durum meydana gelmiş kabul edilerek, kiracı yönünden sözleşmenin devamında yarar kalmamış olduğu düşünülür. Yine iflas eden kiracının sözleşmeye devam zorunluluğunun olduğunu düşünmek hayatın olağan akışına uygun görülmez. Bu ve benzeri durumlar sözleşmenin kurulması esnasında öngörülebilir olmamakla, kiracının zararına olarak sözleşmeye devama zorlanması hakkaniyet ilkesine uygun düşmez. Başka bir beldedeki alacağını tahsil maksadıyla binek hayvanı kiralayan, borçlusunun kendiliğinden gelmesi üzerine, sözleşmenin amacı ortadan kalkmış olduğu düşüncesiyle kirayı fesih hakkına sahip kabul edilir.

³⁹ Bardakoğlu, "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi", 94.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkûn* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 2/257,258.

⁴¹ Termânîni, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 50, 51; Senhuri, *el-Vasît*, 1/ 646, 876.

⁴² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/336, 341.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/2; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrut: Daru'l-İhyâ'i Tûrâsî'l-'Arabi, ts.), 4/340; 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bârî'î Fahrüddîn el-Haneffî ez-Zeylâ'î, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî* (Bulak; Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1313), 5/145, 146.

⁴⁴ Termânîni, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 49; Kr. Baysal, *Sözleşmenin Uyarlanması*, 181.

⁴⁵ Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 4/197.

Sözleşmede yer alan amaca yönelik şartlardaki olağan dışı değişimler ve açıkça hukuka aykırı sonuçların oluşması, işlem temelinin çökmesi kabulü ile münfesihi olmayı, bu denli açık olmama ise yargılamayı gerektirir.⁴⁶

Kiralanan bakımından da bazı sebepler ortaya çıkabilir. Örneğin kiralanan kölenin azat edilmesi ve çocuğun büluğa ermesi gibi haller kiralanan bakımından özür kabul edilen sebeplerdendir.⁴⁷ Kiralanan yerde hasat için yapılan hizmet sözleşmesi, ekinin semavi afet sebebiyle telef olması ile hizmet sözleşmesi bakımından haklı sebep oluşturur.⁴⁸

Kiraya veren açısından özür halleri kiracıya nispetle daha sınırlı gerçekleşebilmektedir. Kiralık mülkünü satmayı haklı kılacak derecede ekonomik zorluğa düşmüş ve borca batık hale gelmiş olan kiralayana için fesih hakkı söz konusu edilebilir. Aksi halde borcunu ödeyememe sebebiyle hapis gibi yaptırımlarla karşılaşması ve çok daha büyük zarara uğraması olasıdır. Ancak kendi oturduğu evin oturulacak durumda olmaktan çıkması gibi günümüzde tahliye gerekçesi olan ihtiyaç, sözleşmeyi fesih için geçerli sebep olmadığı düşünülmüş ve başka bir yerde kiralık olarak oturması mümkün görülmüştür.⁴⁹

Hanefiler dışındaki mezheplerin biraz daha dar kapsamda ancak umumiyetle kiralananı istifadeyi engelleyen bir ayıbın ortaya çıkması veya kusursuz sonraki maddi veya hukuki imkânsızlık hallerinde kiracıya fesih hakkı verdikleri görülür. Her mazeretin kiracıya hukuken fesih hakkı vermediği, örneğin kiralanan tarlayı su basması, ağrıyan dişin iyileşmesi veya kendiliğinden çıkmış olması gibi sadece imkânsızlığa neden olan özrün feshe neden olduğu dikkat çekmektedir.⁵⁰ Mezheplerin benzer yaklaşımlarını müzaraa ve müsâkat ortaklıklarında da görebiliyoruz. Hanefiler bu iki konuda da diğer mezheplerden farklı olarak kirada olduğu gibi özre (hukuki haklı sebeplere) dayanan fesih sebeplerini geniş tutma eğiliminde olmuşlardır.⁵¹

Yukarıda belirtilen kira akitlerindeki olağan dışı durumlar taraflar arasındaki sözleşme dengesini önemli ölçüde bozmaktadır. İcâre temelindeki bu tür sözleşmelerde önemli bazı özür sebepleri taraflar için *haklı nedenle fesih hakkı* doğurarak zararın bu yolla önlenmesini ve daha sonra göreceğimiz meyve ve sebze satış sözleşmeleri kapsamında görülen olağanüstü gelişmeler (câiha), ürün tedarik etme borcu altında olan (taahhüt eden) için bozulan sözleşme dengesinin yeniden kurulması ile mümkün olabilmektedir. İslam hukukunda özrün kira sözleşmesi üzerindeki etkilerine az da olsa imkânsızlık açısından bakmak mümkün olduğu gibi, tatbikatta tam imkânsızlık olmadığı durumlarda yine de fesih hakkı verilerek tarafların uğrayabilecekleri muhtemel kuvvetli zararın da önüne geçme görüşü ön plana çıkmıştır. Olağanüstü halin belirtilen etkilerinin kira sözleşmesi kapsamında konu edilmesi Hanefilerde giderek teorik bir çerçeveye oturmuştur. Beklenmeyen hal kapsamında bahsi geçen türden sonradan ortaya çıkan özürlerin meydana gelmesi ile sözleşmeye devam etme taraflardan en azından biri için ağır yıkım getirecek sonuçlar doğurmaktadır. Hukuken geçerli mazeretin kabul şartlarını taşıyan özür, taraflardan biri ya da her ikisi için bu kapsamdaki akitlerin feshini mümkün kılmaktadır.⁵² Örneklerden

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/4; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 4/197-200; Heyet, *Fetâva'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyye* (Bulak: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1310), 4/459; Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr, *Fetâvâ-yı Kâdîhân* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2/270; Muhammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Huseynî ed-Dîmeşki İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 6/83; Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/659; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 6/179.

⁴⁷ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 4/199.

⁴⁸ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/660 vd.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/3; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 4/199.

⁵⁰ Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Arafe ed-Desûkî Muhammed b. Aḥmed ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Şerhî'l-Kebîr* (b.y.: y.y., ts.), 4/29; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtaşarı Ḥalîl* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ty.), 7/30, 31; Muhammed b. Ebi'l-'Abbâs Aḥmed b. Ḥamza Şemsüddîn er-Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc 'ilâ Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 5/316; İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şirâzî, *el-Muhezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/261; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/341; Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/661.

⁵¹ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/662.

⁵² Bardakoğlu, "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi", 84; Mecelle, md. 443; Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/661.

de anlaşılacağı üzere kira sözleşmesindeki geçerli mazeretlerin neticesi daha çok fesihle ilişkilendirilmiştir. Zarar gören bakımından fesih önceliği kabul edilmekle birlikte, konunun çok açık bir mazerete dayanmadığında ise yargılamaya konu edilmesi uygun olmaktadır.⁵³ Kiraların artışı sebebiyle vakıfların zarar görmemesi için akarların kirası yönünden uyarılma söz konusu edilebilmiştir.⁵⁴

Hanefilerde satış sözleşmesindeki ayıp sebebine dayanan muhayyerliğin doğurduğu fesih hakkına benzer şekilde, kirada da belirli derecedeki mazeretin fesih hakkı verdiği düşünülmüştür. Hanefiler dışında da umumi manada ahde vefa düşüncesiyle kabul görmeyen özre dayalı fesih hakkı, beklenmeyen zarara uğrayacak olan tarafı bundan korumayı amaçlamaktadır. Özre rağmen devam edildiğinde meydana gelecek zarar gerçekte sözleşmenin başlangıçtaki işlem temelini zaafa uğratacaktır.⁵⁵ Adalet ve hakkaniyet prensibi ile “zarar izâle olunur” külli kaidesi⁵⁶, olağanüstü şartlarda sözleşmelerin bozulan dengesini tamir ederek, ahde vefa ilkesinin katı uygulanışı önemli ölçüde esnetmiştir. Olağanüstü şartlar gerçekleştikten sonra borçludan ağırlaşan mahiyetteki borcu talep etmek, dürüstlük kuralı ile bağdaşmaz. Çünkü haklar ve borçlar dürüstlük çerçevesinde hukuken değer bulur. Bu kapsamda sözleşmeye devam hakkın kötüye kullanılması sonucunu doğurabilir.⁵⁷

Ahde vefa ilkesi hukukun sözleşmelere güven ve istikrar yönünü temsil eder. Taraflar iradeleri ile kendilerini belli taahhütlerle bağlamışlar ve her bir taraf ahde vefa gösterilmesini diğer taraftan haklı olarak beklemektedir. Tarafların iradesi ahde vefa ilkesinin temelini teşkil eder. Tarafların karşılıklı rızası dışında bir değişikliğe gidilmemesi gerekir. Sözleşmelerin keyfi olarak bozulması ve aykırılıkların önüne geçmek konusunda ahde vefa prensibi önemli bir misyon icra eder. Bu sebeple sözleşmenin yerine getirilmesine özen gösterilmesi gerekir. Gerçekte sözleşme taraflar bakımından kanun gibi uyulması gerekli bir değere sahiptir. Bu ilke esas olarak sözleşmelerin bağlayıcılığına vurgu yapar. Bunun en önde gelen gerekçesi de hakların güvence altına alınması olmaktadır. Ancak ahde vefa ilkesinin katı bir şekilde uygulanmasının yol açtığı zarar ve dengesizliği gidermek, böylece bozulan adalet ve hakkaniyeti yeniden tesis etmek ihtiyacı ortaya çıkabilecektir. Zaman içerisinde olağan dışı olayların sözleşmeler üzerindeki etkisine bakış temelde ahde vefa şeklinde iken, hakların kullanımında adalet ve iyi niyet kuralları arasındaki söz konusu çatışmanın çözülmesi gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Beklenmeyen hal anlayışının kabulü ile özel hukuk sözleşmelerinin bağlayıcılığı ilkesine, hukuki güven ve istikrarı bozmadan belli ölçüde esneklik kazandırılmıştır. Beklenmeyen hal, borçlu bakımından bozulmuş olan dengeyi mümkünse tadil, değilse fesih suretiyle yeniden sağlamayı esas almaktadır.⁵⁸ İfanın dürüstlük kurallarıyla bağdaşmayacak şekilde borçlu aleyhine getirdiği ağır yükün hakkaniyet esasına uygun olarak yeniden değerlendirilmesi gerekir. Taraflar arasındaki menfaat dengesi bozulmuş, ancak edim imkânsızlaşmamıştır. İmkânsızlık söz konusu olursa, orada artık beklenmeyen hal değil, mücbir sebep bahis konusu olabilir. Beklenmeyen hal meydana geldiğinde alacaklı sözleşme metnine ve dolayısıyla ahde vefa prensibine bağlı kalmaya, borçlu ise adalet ve iyi niyet kaidelerini devreye sokmaya mütemayildir. Esasen bu iki çatışan menfaati telif etme lüzumu, bu yönde bazı teorilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bütün bunların temelinde borçlunun sözleşmeye sadık kalarak, ahde vefa ilkesine belli ölçüde hukuki esneklik kazandırma anlayışı yatmaktadır.

Belli bir bedel karşılığı kiralananan yararlanma maksadıyla kurulmuş olan kira ve hizmet sözleşmelerinde, kiralanan şey gerçekte elde edilen bir menfaattir. Beklenen menfaatin zâil olmasına sebep olacak şekilde olağandışı bir durum meydana gelmiş olması kiracıya tek yanlı fesih hakkı verebilmektedir. Bu hâller kiralanan şeyde bir anlamda sonradan kusur meydana gelmesine yol açmakta ve meydana gelen kusur kiracının kiralanan şeyden elde etmeyi beklediği menfaati tamamen

⁵³ Heyet, *Fetâva'l-Hindiyye*, 4/458; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 6/179.

⁵⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), 2/407.

⁵⁵ Seraşsî, *el-Mebsût*, 16/3; Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/177; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid*, 2/191.

⁵⁶ Mecelle, md. 20.

⁵⁷ Saffet Köse, “İslâm Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme”, *Makâlât* 1 (1999), 18.

⁵⁸ Termânîni, *Naẓariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 36; Kr. Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 884; Burcuoğlu, *Beklenmeyen Hal*, 5.

veya önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır.⁵⁹ *Mecelle'*de de kira akitlerinde ortaya çıkan çeşitli özürler bu kapsamda değerlendirilerek bu yönde bazı hükümler getirilmiştir. Evin çatısının çökmesi, kiralanan değirmenin suyunun kesilmesi bu hâllere örnek olarak verilebilir.⁶⁰

İslam hukukunda sözleşme yapanların aralarındaki ilişkinin garar ve zarara yol açacak risklerden uzak tutulması, sözleşmelerin hukuki güvenliği bakımından temel bir husustur. Bu temel anlayış, sözleşmelerin âkibeti konusunda zararın mümkün olduğunca engellenmesi ve giderilmesine yöneliktir. Bazı İslam ülkeleri hukuki düzenlemelerinde bu anlayışı gözetken bir çerçevede, ahde vefa ile beklenmeyen hali dengeleyen bir anlayışa ulaşıldığı görülür. Ahde vefa ilkesi uyarınca öncelikle sözleşmenin devam ettirilmesi yolları araştırılır ve sonrasında tadil ve uyarılma ile tarafların edimleri arasında bozulan denge yeniden sağlanmaya çalışılır. Uyarılma ile bu sağlanamadığı ve bunu aşan şartların ortaya çıkması halinde de fesih yolu ile zararın giderilmesi sağlanabilecektir.⁶¹ Bu ülkelerden Mısır Medeni Kanunu'nda sözleşmeyi tarafların kanunu saydıktan sonra, beklenmeyen haller oluştuğunda hâkime, taraflar arasındaki dengesizliği giderecek tedbirler olarak, ağır yük teşkil eden edimi makul bir seviyeye getirme yetkisi vermiştir. Üstelik buna aykırı tüm anlaşmaları da batıl saymaktadır. Diğer bazı İslam ülkeleri de Mısır'ı takiben benzer hükümlere kanunlarında yer vermişlerdir.⁶²

Günümüz çağdaş İslam hukukçularından bir kısmı da beklenmeyen hal şartlarını aşan ve dengenin yeniden kurulamadığı durumlarda borçluya fesih muhayerliği tanınmasını öğretilmişlerdir. Beklenmeyen hal ile mücbir sebep farkı ileri sürülerek, esas olanın sözleşmeye mümkün mertebe devamın sağlanması olduğu, ancak olağanüstü şartların neticesi imkânsızlık olduğunda feshin düşünülmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Özellikle edim yükümlülüğü ağır şekilde bozulan taraf için sözleşmeye devamın artık anlamını yitireceği ve dolayısıyla ahde vefanın bu durumda savunulamayacağı da öne sürülür. Zararın giderilmesi prensibinden hareketle, tarafların anlaşmasıyla *ikâle* yapılamıyorsa, zarar gören taraf için haklı nedenle fesih iddiasını mahkemenin de haklı bulmasıyla feshe imkân tanımak maslahata aykırı olmamaktadır.⁶³ Klasik görüşte icâre bağlamındaki mal ve hizmet kirasına ilişkin sözleşmelerde umumiyetle özür (mazeret) sebebiyle fesih örneklerinin yer aldığını ifade etmiştik. Ancak konu günümüz şartlarında beklenmeyen halin mahiyetine bağlı olarak taraflar arasında bozulan dengeyi yeniden sağlamak noktasında, hâkimin maslahata uygun olarak takdir hakkını kullanırken çeşitli araçlar kullanabileceği değerlendirilmektedir. Bunlar arasında; sözleşmenin şartlar normale dönünceye kadar askıya alınması, vadelerin uygun hale getirilmesi ve borçlunun ediminin makul duruma çekilmesi zikredilebilir.⁶⁴

B. Satış işlemine konu olan meyve sebzeler bağlamında Câiha kavramı ve hukuki mahiyeti

Sözlük olarak beklenmedik hal, musibet, kuraklık anlamlarına gelen câiha (ç. cevâih), ekin ve meyvelerin hasattan önce telefine sebep olan tabii afet ve bundan doğan zarar anlamına gelmektedir. İnsanın sebep olduğu felaketselere bu isim verilmemektedir.⁶⁵ Kavram Maliki ve Hanbeli mezheplerinde daha çok ele alınmıştır. Malikilerde sadece semavi afet kavramına izafe edildiği ve ayrıca ordu gibi insan kaynaklı ancak karşı konulamaz gücün sebep olduğu zararlar veya insan unsuru da dahil, ancak müşterinin sebep olmadığı zararlara bu isimlendirmenin yapılabileceğine dair görüşler vardır.⁶⁶ Semavi afet olarak

⁵⁹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, 5/144; Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân* (Bulak: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emriyye, 1891), md. 513, 628.

⁶⁰ Mecelle, md. 443, 514. Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/660, 756.

⁶¹ Termânîni, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 110 vd.

⁶² Mısır MK, md. 147; Bk. Kabbânî, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e", 142; Termânîni, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 104.

⁶³ Senhuri, *el-Vasît*, 1/647; Kabbânî, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e", 150, 181; Termânîni, *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*, 43; Bardakoğlu, "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi", 78, 95.

⁶⁴ Senhuri, *el-Vasît*, 1/648; Senhuri, *Mesâdiru'l-hak*, 6/17; Kabbânî, "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e", 150 Ürdün MK, md. 334/2.

⁶⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2005), 65.

⁶⁶ Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtaşarı Halîl*, 5/193.

rüzgar, kar, dolu, soğuk, çekirge, kuş sürüsü, aşırı yağmur, kuraklık, böcek sürüsü ve meyveye zarar veren toz bu kapsamda kabul edilir.⁶⁷ Hanbelilerde karşı konulması mümkün olmayan ordu ve hırsızlık dışında insan eliyle olanlar câihaya dahil olmayıp, genel kural doğal afetlerden kaynaklananlardır.⁶⁸ Câiha herkesi ilgilendiren umumi bir etkiye sahip ve meydana gelen hadise önüne geçilmesi mümkün olmayan bir nitelikte olmalıdır.⁶⁹ Câihanın söz konusu olabilmesi için meyve ve sebze üzerine yapılmış sözleşmenin kurulması ile uygulanışı arasında belli bir zaman aranmıştır.

İslam hukukunda genel anlamda satış sözleşmesine konu olan malın satış esnasında mevcut olması gerekir. Bu sebeple mevcut olmayan şeyin (ma'dum) satışı yasaklanmıştır. Konunun akit esnasında mevcut olması İslam borçlar hukukunda temel şartlardandır. Akit konusunun mevcut olması ile bütünlük arz eder mahiyette tesliminin imkân dahilinde olması ve ayrıca konunun muayyen veya tayin edilebilir olması da önemlidir.⁷⁰ *Mecelle* olmayan şeyin satışını batıl kabul etmiş ancak meseleyi ayrıca açıklama ihtiyacı da hissetmiş ve konumuzla da ilişkili olarak "meselâ, bir ağacın hiç belirmemiş olan meyvesini satmak bâtıldır." şeklinde örneklendirmiştir.⁷¹ Gerçekte bu hükümlerden sözleşmenin taraflarını aldanmadan koruma ve buna bağlı olarak zarara sebep olmama amaçlanmıştır. Ancak sözleşmeye konu olan şeyin teslimi mümkün ve güç yetirilebilir olması ile işlem batıl olmaktan kurtulacaktır. Bu sebeple yine *Mecelle*'de "Kâmilin belirlenmiş olan meyveyi ekle salih olsun olmasın ağacı üzerinde iken satmak sahihtir." hükmü getirilmiş⁷² ve ayrıca belli bir miktarı yetişmiş olduğu halde birbiri ardına yetişen meyve ve sebzelerin satışının caiz olduğu da ifade edilmiştir. Böylece belirtilen bu nitelikteki ürünler gelecekte teslim edilmelerine güç yetirilebilir ve imkân dahilinde olacakları düşünülerek mevcut addedilmişlerdir.⁷³ Bu noktadan bakılınca teslim edilecek ürünün aslı mevcut olmakta, ancak gelişim safhaları akitten sonra tamamlanmaktadır. Göz önünde bulundurulması gereken husus bu tür satışların gerçekte alıcı yönünden bir risk taşıyabileceği düşüncesidir. Bu tür satışlar hakkında mezhepler arasında görüş farkları olduğunu ifade etmemiz gerekir. Öncelikle bu satışlar hiç olmayan konularda değil, ekim ve dikimi yapılmış yani aslı mevcut, ancak zaman içerisinde gelişip olgunlaşacak meyve ve sebzelerle alakalıdır.⁷⁴

C. Câiha'nın hükmü

Henüz olgunlaşmamış tarım ürünlerinin satıştan sonra teslimini imkânsız kılacak nitelikte beklenmedik bir hal ile karşılaşılması halinde zararı kimin yükleneceği konusu, hasarın intikalinde teslimi esas alanlar bakımından henüz teslim olmadığı sebebiyle hasarın müşteriye geçmemiş olduğu, ancak teslim edilememesinde satıcının da kusurunun olmadığı bir durumu ifade eder. Ancak sözleşmenin bu safhasında olduğu kadar, öncesinde *ma'dum* olma yorumu ile bu tür bir satışın caizliğinin de tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir. Gelişme ve olgunlaşmaya uygun şekilde belirginleşmiş yani iyi durumda olduğu görülen ancak olgunlaşması maksadıyla dalında bırakılan meyvelerin satışı İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre fasit iken, İmam-ı Muhammed istihsânen caiz görmüştür.⁷⁵ Bu konudaki yasak olma durumunu ortaya koyan hadis⁷⁶ meyvelerin ağacın dalında hiçbir belirginlik işareti olmadan yapılan

⁶⁷ Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye* (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2013), 441, 465; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef Bâcî, *el-Muntekâ şerhu'l-Muvaţta'* (Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1967), 4/232 vd.

⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/80, 81.

⁶⁹ Malik b. Enes, *el-Müdevvene* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/581 vd.

⁷⁰ Ahmed Şemseddin İbnü'l-Hümmam Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethü'l-Kadîr ale'l-Hidaye, Netâ'icü'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1389), 6/292; Senhuri, *Mesâdiru'l-hak*, 3/11, 40; Mahmasani, *en-Nazariyyetu'l-âmmeh li'l-mucebât ve'l-ukûd fi's-şerâti'l-İslâmiyye*, 2/326 Bkz. *Mecelle*, md. 197, 205 209, 213.

⁷¹ *Mecelle*, md. 205.

⁷² *Mecelle*, md. 206, 209.

⁷³ Ali Haydar Efendi, *Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/301, 303.

⁷⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/160.

⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidaye*, 3/27, 28; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/12.

⁷⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsîr (Beyrut: Dâru Tavḫî'n-Necât, 1422), Büyü', 85; Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *Şâhîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955), Müsâkât, 15; Büyü', 49, 50; es-

satışını kastettiği veya diğer bir yorumda gerçekte bu tür satışlardan kaçınılması hususunda ikaz olduğu değerlendirilmeleri vardır.⁷⁷ İyi halde bulunmakla söz konusu ürünün hastalık ve bozulma gibi hallerden kendini koruyabilecek bir büyüme seviyesinde olması anlaşılmalı gelir.⁷⁸ Hanefiler dışındaki genel kanaat hemen kesilmesi şartıyla ancak caiz olduğudur. Aksi halde olgunlaşmadan vâki olan telef durumunda hasarı haksız yere müşteri üstlenmiş olacaktır.⁷⁹ Ancak bu görüşten farklı olarak Maliki ve Hanbelilerde câihadan kaynaklı zararın belli şartlarda satıcıda olacağı kabul edilir. Malikilerde, meyvelerde esas alınan görüş, câiha'nın gerçekleşmesi için üründe en az üçte bir oranında bir zararın meydana gelmesidir. Bunun altındaki zararlar alıcıya aittir. Konu esasen önemli ölçüde hasarın intikali ile alakalı mezheplerin tercih ettikleri görüşlerle alakalı olmaktadır.⁸⁰

Olgunlaşmadan satılan meyvelerde hasarın satıcıda olduğunu kabul eden Malikiler getirdikleri üçte birlik sınırla satıcı ve alıcı arasındaki hasarı üstlenme durumunun makul bir şekilde dengelendiği görüşündedirler. Olgunlaşmaları birbirini takip eden ve belli bir zaman dilimini alan bu ürünlerin bu şekildeki satışlarında belirli ancak makul bir hasarın gerçekleşme ihtimali her zaman vardır. Bu oranın umumiyetle alıcılar tarafından da mutad olduğu kabulü yaygındır. Aksi halde bu ürünlerin üretimi ve satışı ekonomik ve ticari olarak teşvik edilmiş olmaz. Malikilerde herhangi bir ayırımın söz konusu olmadığı genel kanaat olmakla beraber, meyvelerden farklı olarak sebzelerde bu orana itibar edilmeyerek, câiha kapsamında her miktar zarar riskinin satıcıda olduğu görüşü de vardır.⁸¹ Hanbelilerde ise, meyve ve sebze ayırımına gerek olmadan câiha kabul edilerek alıcının oluşan zararı giderilir. Gerçekte zararın az veya çok olması fark etmemekle beraber, umumiyetle hesap edilemeyen cüz'î miktar zararlar mutad kabul edilerek müşteriye ait kabul edilir. Hayatın tabii seyri içerisinde bu zararlardan kaçınmak pek mümkün görülmez. Hava şartları ve kuşlar doğal bir şekilde bu zarara sebebiyet verebilirler. Üçte bir ve üzeri ise, 'çok' seviyesinin başladığı ve alıcının üstlenmemesi gereken bir oran olarak görülür. Esasen beklenmeyen hal kapsamına girmesi normal kabul edilebilecek zararların tazmini cihetine gidilmesi düşüncesi mezhepte hâkim görüştür. Zira Hz. Peygamber (s.a.) câihadan kaynaklanan zararların karşılanmasını beyan etmiş ve bundan anlaşılacak müşterinin bu zararı üstlenmemesidir.⁸² Malikiler beklenmeyen hal niteliğinde olan üçüncü şahısların sebep olduğu zararları da câiha kapsamında değerlendirirken, Hanbeliler bu durumda fesih veya haksız fiil sorumluluğunun varlığını kabul ederler.⁸³

Sonuç

Sözleşmelerin ifa edilmeleri taraflara yüklenen bir vecibedir. Sözleşmelerin sona ermesinin normal şekli onların başlangıçta üzerinde anlaşıldığı şekliyle yerine getirilmesidir. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde şartlar başlangıçta öngörülemez şekilde farklılaşmış olabilir. Buna rağmen sözleşmelerin ifasından hukuk düzenleri ahde vefa ilkesi gereği hemen vazgeçmezler. Bu yerleşik anlayış esasen İslam hukukunda da üzerinde önemle durulan bir akdî sorumluluk prensibidir. Naslarda akitler ve şartlara uyma hususuna vurgu yapılmıştır. Bunun özel hukuka bir yansıması olarak, akit tarafların kanunu mesabesinde kabul görmüştür. Borcun ifa dışında sona ermesi bağlamında imkânsızlıktan öncelikle bahsetmek gerekir. Başlangıçtaki imkânsızlık sözleşmenin kuruluşuna engel

Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunen*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), Büyü', 23; Tirmizi, *Büyü*', 15.

⁷⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, ed. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 4/397, 399; Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351), 3/126.

⁷⁸ Serâşî, *el-Mebsût*, 12/195; İbnü'l-Hümmam, *Fethü'l-Kadîr*, 7/88, 89.

⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/81; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid*, 3/169.

⁸⁰ Mahmasani, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mucebât ve'l-ukûd fi's-şer'iatü'l-İslâmiyye*, 2/499.

⁸¹ Malik b. Enes, *el-Müdevvene*, 3/587; Bâcî, *Muntekâ*, 4/234; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid*, 3/203, 204.

⁸² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/81.

⁸³ Ali Bardakoğlu, "Câiha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/26, 27; Hüseyin Okur, "İslam Borçlar Hukukunda El-Câiha/Beklenmeyen Durum Nazariyesi Mezhepler Arası Bir Mukayese", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (2106), 1393.

olur. Sözleşme kurulduktan sonraki imkânsızlık ise, tarafların özellikle borçlunun kusurundan kaynaklanıyorsa, borcu sona erdirmesinin yanı sıra tazminat sorumluluğuna da sebebiyet verir. Burada tarafların kusurlarına bağlı olarak tazminat yükümlülüğü farklılaşabilir. Ancak sonraki imkânsızlık borçluya herhangi bir kusur izafe edilmeden gerçekleşmiş olabilir. Bu durumun tam yahut kısmi oluşuna göre borç sona erer ve tarafların sorumluluğu da gerçekleşmez. Bu tür imkânsızlığa savaş, deprem, sel gibi olağanüstü durumlar sebep olabildiği gibi, sözleşmenin kuruluşundan sonra meydana gelen bazı hukuki nedenler de yol açmış olabilir. Bu son halde borcun ifası yönünden hukuki imkânsızlık durumu söz konusu olur. İfa engellerinden bu türde olanlar gerçekte ifa edilmemeye terettüp edecek yaptırımlara, illiyet bağının ortadan kalkması sebebiyle engel olurlar.

Olağanüstü durumların sözleşme sorumluluğu üzerindeki en önemli etkilerinden bir diğeri de borcun sona ermesini sağlamalarıdır. Ancak olağanüstü bir durumun bir diğer türü olan beklenmeyen halde, ifa imkânsız olmamış, ancak devam edilmesi halinde taraflar için katlanılması ağır bir yük meydana gelmiştir. Bu ikinci halde öncelikle taraflara isnadı kabil olmayan olağan dışı ve önceden ön görülemez, beklenmeyen bir durum sebep olmaktadır. Bu halde fesihden önce sözleşmenin tarafları arasında bozulan dengenin yeniden sağlanması imkânını araştırmak gerekir. Akdî ilişki yeni şartlara uyarılma ile devam edebilecek durumdadır. Beklenmeyen halde zararın nedeninde, kaçınılması imkânsız olmayan ancak engel olunamayan bir durum yer alır. Mücbir sebepte ise her iki husus bakımından da imkânsızlık vardır. Mücbir sebepte illiyet bağı her zaman kesildiği halde beklenmeyen halde bu bağı kesilmediği durumlar olabilir.

Türk Borçlar Kanunu, imkânsızlık ve özellikle beklenmedik hale ilişkin yeni bir çerçeve oluşturmuştur. Tam imkânsızlığın yanı sıra kısmi imkânsızlığı da düzenlemiş ve en önemlisi eski Borçlar Kanunu'nda olmayan aşırı ifa güçlüğü başlığı altında müstakil bir düzenleme getirmiştir. Yeni dönemde beklenmeyen hale bu yeni düzenleme çerçevesinden bakmak gerekir. Mücbir sebeple beklenmeyen hal arasında çoğunlukla nitelik değil nicelik yönünden fark görülür. Hukuki yönden olağanüstü olay kavramı; mücbir sebep, beklenmeyen hal ve aşırı ifa güçlüğüne neden olan olağanüstü olayların hepsini kapsayan bir üst kavramdır. Beklenmeyen halde sözleşmenin ifasında borçlunun beklediği menfaat önemli ölçüde ortadan kalkmakta ve kendisinden ifa talep edilmesi dürüstlük kuralı ile bağdaşmayacak şekilde ağır bir külfet oluşturmaktadır. Yargının bu durumda sözleşmede karşılıklı bedeller arası dengenin korunması adına müdahalesi gerekecektir. Meydana gelen yeni ve olağanüstü şartlara rağmen borçludan ediminin aynen ifasını istemek dürüstlük kuralına aykırı görülmektedir.

İslam hukukunda da iki taraflı, geçerli ve bağlayıcı bir sözleşmenin haklı bir neden olmaksızın tek taraflı olarak feshedilmesi düşünülmez. Taraflara ait bir muhayerlik hakkı, ya da *ikâle* suretiyle karşılıklı olarak sözleşmenin feshi söz konusu olmadıkça, sözleşmelerde ahde vefa ilkesi geçerlidir. İslam hukukunda *zarar giderilir* temel kaidesi yanında *zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar ve bir iş zîk oldukta müttesi olur* şeklindeki kaideler, ahde vefa ilkesine şartların ağırlaşmasına bağlı olarak istisna teşkil ederler. Sözleşmelerin kuruluş ve devamında tarafların rızası esas alınarak, karşılıklı menfaat dengesini bozan tek yanlı zararları mümkün olduğu ölçüde önlemek gerekir. Bu dengeyi bozacak şekilde gelişen bazı olağanüstü durumlar akdî ilişkiyi önemli ölçüde bozabilir. Artık bu gibi durumlarda ahde vefa, adalete hizmet etmemektedir. Sözleşmenin taraflarının zedelenmiş rıza ve iradeleri, başlangıç değerine objektif ölçüler içerisinde ulaşmayı engellemektedir. Bu gibi durumlarda adalet prensibinin ahde vefaya öncelenmesi uygun olmaktadır.

Hanefî mezhebinde konunun kira sözleşmeleri kapsamında ele alınmış olduğu görülür. Bu tür sözleşmeler mal ve hizmet üzerinde cereyan etmekte olup, kuruluştan sonraki zaman diliminde meydana gelen özür (mazeret) sebebiyle akdî ilişkiye devam imkânı kalmamaktadır. Tarafların kusuruna dayanmayan ve beklenmeyen hali de kapsayan olağanüstü durumlar, kira tabanlı sözleşmelerde zararın önlenmesi düşüncesini ön plana alarak feshi öncelikle gündeme getirir. Kira

sözleşmeleri edim yükümlüğü yönünden süreklilik arz eder mahiyettedir. Kira ve hizmet sözleşmeleri satış sözleşmesinin aksine sürekli edimli sözleşmelerdir. Bu tür sözleşmelerde olağandışı haller kiracı, kiralayan veya kiralanan bakımından mümkün olabilir. Kiracı kendisini ilgilendiren koşullarda sözleşmeye devamını engelleyecek önemli değişiklikler olması halinde fesih kararı verebilecektir. Bu hallerde genellikle sözleşme ile güdülen amaç ortadan kalkmış olmaktadır. Düğün için açıcı tutan kimse bakımından düğünün iptali bu şekilde bir sonucu haklı göstermektedir. İflas eden kiracının sözleşmeye ahde vefa ilkesi gereği devam etme zorunluluğunun olduğunu iddia etmek adalet ve hakkaniyete uygun düşmez. Kiralanan bakımından ortaya çıkan haller umumiyetle imkânsızlık halini oluşturur. Kiralanan arazide hasat için yapılan hizmet sözleşmesinin, ekinin doğal afet sebebiyle telef olması ile feshinin gerekli hale gelmesi bu bakışı desteklemektedir. Kiraya veren bakımından ortaya çıkabilecek haklı sebepler diğerlerine göre daha kısıtlı olarak ortaya çıkar. Kira sözleşmelerinde belirtilen bu gibi durumlar, taraflar arasındaki sözleşme dengesini önemli ölçüde bozmaktadır. Bozulan dengenin aleyhine olan taraf bakımından zararın önlenmesi düşüncesi, bu gibi mazeretlerin neticesini daha çok fesihle ilişkilendirmiştir. Ancak mazeretin haklı neden oluşu çok açık ve net değilse, yargılamaya konu edilmesi uygun görülmemiştir. İslam ülkeleri hukuki düzenlemelerinde de yargılamaya çizilen çerçeve ahde vefa ile beklenmeyen hali dengeler mahiyettedir. Sözleşmeye devam için çareler araştırılır ve sonrasında tarafların edimleri arasındaki bozulan denge yeniden sağlanmaya çalışılır. Bu sağlanmadığında fesih gidilecek bir yol olarak değerlendirilir. Bu konuda hâkimin takdir hakkını kullanarak maslahata uygun hukuki çareyi bulması en uygun yöntem olarak görülmelidir.

İslam hukukunda konuyla alakalı bir diğer tartışma da meyve ve sebzeler üzerinde cereyan eder. Bu ürünlerin üretim ve satışına dair yapılan sözleşme sonrasında henüz toplanmamış ürüne gelebilecek olağanüstü durumların yol açtığı zararlara 'câiha' denilmiştir. Bu meselede henüz olgunlaşmamış ürünler hakkında sözleşme yapmanın caiz olup olmadığı da tartışılmıştır. Ancak daha çok Maliki ve Hanbeli mezheplerinde kabul görmüş olan bu tür satışlarda alıcıdan ziyade hasarın satıcı üzerinde oluşu bu mezheplerce genel olarak kabul edilmiştir. Alıcının katlanması mutad sayılabilecek cüz'î bir oran dışında, meydana gelen bir doğal afetin sonucunu satıcı üstlenmektedir. Satışa konu ürünlerin olgunlaşmaları birbirini takip eden ve belli bir zaman içerisinde gerçekleşen bu tür satışlarda makul hasar oranı umumiyetle üçte bir olarak kabul görmüş ve bunun üstü 'çok' kabul edilmiştir. Hayatın doğal seyri içerisinde bu zararlardan kaçınmak alıcılar bakımından pek mümkün görünmez. Hava şartları ve kuşlar bu tür zararlara sebep olabilirler. Yukarıda ele aldığımız mal ve hizmet kira sözleşmeleri ve câiha kapsamında belirtilen görüşlerden yola çıkarak, İslam hukukunda konunun temelinde ahde vefanın yer aldığını, sözleşmelerin yerine getirilmesinin esas olduğunu, ancak zararın giderilmesi ana ilkesinden mülhem olarak taraflar arasında bozulan dengenin yeniden sağlanmasında hâkimin takdirine uygun olarak fesih yahut uyarılama imkânlarının hukuk düzeni içerisinde yer almasının adalet ve hakkaniyete uygun çözümler olduğunu değerlendirmekteyiz.

Kaynakça

- Abdul Basir Bin Mohamed, "İslam Haksız Fiil Hukukunda Kusursuz Sorumluluk", çev. Emrah Gökmen, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2021), 615-633.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Altunkaya, Mehmet. *Edimin Başlangıçtaki İmkansızlığı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2005.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Hâlef. *el-Muntekâ şerhu'l-Muvaţta'*. Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1967.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Gânim b. Muhammed. *Mecme'u'd-Damânât*. Kahire: Darü's-Selam, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Câiha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Beklenmeyen Hal Nazariyesi". *EÜHFD* 3/2 (1985), 63-97.
- Baysal, Başak. *Sözleşmenin Uyarlanması*. İstanbul: Onikilevha, 4. Bası, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buĥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buĥârî. *el-Câmi'u's-şâhiĥ*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. Beyrut: Dâru Tâvķi'n-Necât, 1422.
- Burcuoĥlu, Haluk. *Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarlama*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Desûķî, Muhammed b. Aĥmed. Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. 'Arafe. *Hâşiyetu'd-Desûķî 'alâ's-Şerĥî'l-Kebîr*. 4 Cilt. b.y.: ts.
- Dural, Mustafa. *Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkânsızlık*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sunen*. thk. Muhammed Muĥyiddîn 'Abdulĥamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Erdoĥan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüĥü*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2005.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2022.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2022.
- Erman, Hasan. *İstisnâ Sözleşmesinde Beklenilmeyen Haller*. Ankara: Fakülteler Matbaası, 1970.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed. *Tehzîbu'l-Luĥa*. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Feyzi Necmettin, Feyzioĥlu. *Borçlar Hukuku Hususi Kısım Akdin Muhtelif Nevileri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 2. Basım, 1970.
- Feyzi Necmettin, Feyzioĥlu. *Borçlar Hukuku Umumi Hükümler*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *eş-Şerĥu'l-Kebîr alâ Muĥtaşarı Ĥalîl*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ty.

- Hasen b. Mansûr, Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn. *Fetâvâ-yı Kâdîhân*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed. *Meâlimü's-Sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351.
- Havutçu, Ayşe. "İfa Engelleri ve İfa Engellerine Bağlanan Hukuki Sonuçlar". *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu Hükümlerinin Değerlendirilmesi Sempozyumu, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012.
- Heyet. *Fetâva'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyye*. Bulak: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 2. Basım, 1310.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed. *el-Kavânînu'l-fikhiyye*. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2013.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. ed. Muhibbuddîn el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmu'l-muvakkîn*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetu'l-muctehid ve nihayetu'l-muktesid*. Kâhîre: Dâru'l-Ḥadîs, 2004.
- İbn 'Âbidîn, Muḥammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Ḥuseynî ed-Dımeşķî. *Reddu'l-muḥtâr 'alâ'd-Durri'l-muḥtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Darü Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Hümmam, Ahmed Şemseddin, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethü'l-Kadîr ale'l-Hidaye, Netâ'icü'l-Efkâr fî Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1389.
- İnal, Hamdi Tamer. *Borca Aykırılık Dönme ve Fesih*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 4. Basım, 2014.
- Kabbânî, Muhammed Reşîd. "Nazariyyetu'z-zurûfi't-târi'e fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-vad'î". *Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî* 2/2 (ts.).
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâ'i'ü's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Köse, Saffet. "İslâm Hukukunun Modern Hukuka Katkıları Konusunda Bir Deneme". *Makâlât* 1 (1999), 7-33.
- Mahmasani, Subhi. *en-Nazariyyetu'l-âmmе li'l-mûcebât ve'l-ukûd fî's-şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm-i li'l-Melâyîn, 1983.
- Malik b. Enes. *el-Müdevvene*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Talâl Yûsuf. Beyrut: Daru'l-İhyâ'i Tûrâşî'l-'Arabi, ts.

- Muhammed Kadri Paşa. *Mürşidü'l- Hayrân*. Bulak: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1891.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şahîhu Müslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955.
- Oğuzman, M. Kemal - Öz, M. Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 13. Basım, 2015.
- Okur, Hüseyin, "İslam Borçlar Hukukunda El-Câiha/Beklenmeyen Durum Nazariyesi Mezhepler Arası Bir Mukayese", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (2106), 1382-1394.
- Remlî, Muḥammed b. Ebi'l-'Abbâs Aḥmed b. Ḥamza Şemsuddîn. *Nihâyetü'l-Muḥtâc 'ilâ Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Senhuri, Abdürrezzak. *el-Vasît fi Şerhi'l-Kânûni'l-Medenî el-Cedîd*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1952.
- Senhuri, Abdürrezzak. *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslamî*. Lübnan: Darü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1953.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Serozan, Rona. *İfa, İfa Engelleri, Haksız Zenginleşme*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2016.
- Şehhâte, Şefik. *en-Nazariyyetü'l-âmmeh li'l-İltizâmât fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Mısır: İtimat Matbbası, ty.
- Şirâzî, İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Muhezzeb fi'fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- Tandoğan, Haluk. *Türk Mesuliyet Hukuku*. Ankara: Ajans Türk, 1961.
- Termânînî, Abdüsselâm. *Nazariyyetü'z-zurûfi't-târi'e*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1971.
- Tile, Latif. *Uyarlama Sebebi Olarak Aşırı İfa Güçlüğü*. Ankara: Yetkin, 2021.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ. *Sunen*. thk. Beşşar 'Avvad Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünal, Mustafa. *İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Zeyla'î, 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bâri'î Fahrüddîn el-Hanefî. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*. Bulak; Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *Nazariyyetu'z-zarûra*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405.

Makale Bilgi Formu

Yazarın Katkıları: Makale tek yazarlıdır. Yazar makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.